

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024

No 2

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 598 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 29-fevralda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Ilm-fanga baxshida umr Baxtiyor Islamov	8
Kichik biznesni rivojlantirishda “yashil” iqtisodiyotni keng tatbiq qilishning ahamiyati Gulnora Abdurahmonova Kalandarovna, Sanjar Baxodirovich G’oipnazarov	10
Brand Capital as a Determinant of Institutional Prestige and Student Choice in the Higher Education System ... Zufarova Nozima Gulamiddinovna	16
Inson va atrof-muhit dialektikasi: nomutanosiblik ko’rsatkichlari va ekologik muammolar Butaboyev Maxammadjon Tuychiyevich, Maxmudov Nosir Maxmudovich	24
Yashil budjetlashtirish va uni O’zbekistonda joriy etish istiqbollari Meyliev Obid Raxmatullayevich, Gofurova Kamola Xayrulla qizi	30
Iqtisodiyotda ta’lim va fan integratsiyasining asosiy yo’nalishlari Yormatov Ilmidin Toshmatovich	35
Transport vositalari va yo’llar turizm transport infratuzilmasini rivojlantirishning muhim omilidir Agzamov Shaxboz Akmalovich	39
Bank xizmatlarini raqamlashtirish orqali samaradorligini oshirish A. X. Salamov	44
Biznes-reja baliqchilik xo’jaligi rivojlanishi uchun asos sifatida Dosmurotova Shaxista Kengashovna	48
Mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va uning lizing munosabatlari rivojlanishi bilan bog’liqligi Axmediyeva Aliya Toxtarovna	55
Turizmni rivojlantirish imkoniyatlari Ziyadullayev Ilhom Narkabilovich	63
Tijorat banklari depozit operatsiyalari samaradorligini oshirish muammolari va ularni bartaraf etish yo’llari Shamsiyev Nodir Muratovich	67
Hududlarni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarning samaradorligini oshirish masalalari Shagazatov Oybek bahodirovich	72
Hududlar biznes muhitini rivojlantirish va samarali boshqarish yo’nalishlari Davlatov Sanjar Abdimannonovich	76
Ijtimoiy rivojlanish xulq-atvor paradigmasida yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini tartibga solishning nazariy asoslari Mirzatov Baxtiyor Toxirovich	80
Korxonalar innovatsion faoliyatida raqamli transformsiyaning muhim yo’nalishlari Yuldasheva Kamola Miraliyevna	84
O’zbekistonda agroturizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish (Buxoro viloyati misolida) Yoriyeva Farangiz Murodillayevna	89
Innovatsion tadbirkorlik muhitini kompleks baholashda xalqaro tashkilotlar tajribasi Nazarova Umida Avazovna	94
Turizm faoliyatini davlat tomonidan tartibga solish samaradorligini oshirishning ayrim usullari Mirzaxodjayev Alisher Botirovich	98
Globallashuv sharoitida transchegaraviy suv resurslardan samarali foydalanishni boshqirish Mirzayev Musurmon Umidullayevich	103
Surxondaro viloyati iqtisodiyotida kichik biznes va tadbirkorlikning o’rni va ahamiyati Fayziyeva Aziza Azamat qizi	108
Ta’lim muassasalarida xarajatlarni moliyaviy nazorat etishning samaradorligi tahlili Eshonqulov Davlatjon Rajabboyevich	113
Ta’minot zanjirini boshqarishda transport logistikasi usullarini takomillashtirish Zoxidova Nazokat Berdimurot qizi	119
Blokcheyn texnologiyasida xavfsizlik masalalari Mamadiyarov Zokir Toshtemirovich	123
Развитие цифровой трансформации банковского сектора Республики Узбекистан Абдурахманова Матлуба Махамадаминовна	129

Asosiy fondlarni hisoblash va baholash usullarini takomillashtirish istiqbollari.....	135
Rixsimbayev Odiljon Qobiljonovich	
Marketingda tovar harakati tizimini optimallashtirish va modellashtirish	141
Sherzod Xolmurodovich Pardayev, Kamola Abdujabborovna Pardayeva	
Iqtisodiy rivojlanish uchun strategik taqsimlash strategiyalari:	
Investitsion Fond Portfellarning qiyosiy tahlili.....	148
Sultonboeva Munira bahodirovna	
Soliq munosabatlarining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati: ilmiy-nazariy qarashlar.....	154
Axrorov Zarif Oripovich, Saidmurodov Feruz Sodiqjon o'g'li	
Взаимосвязь инвестиционной стратегии с оценкой эффективности инвестиционного проекта	159
С. С. Алиева, А. Назаров	
Erkin iqtisodiy zonalarning faoliyati va boshqaruv mexanizmini takomillashtirish.....	167
Sheraliyeva Saida Azatovna	
Xizmat safari xarajatlari hisobining huquqiy asoslari	170
Ergashev Sarvar Xudoynazarovich	
Инклюзивное образование и его особенности.....	175
Зайнутдинова Умида Джалоловна	
Jismoniy shaxslarning mol-mulk va yer soliqlarini hisoblash va undirish samaradorligini oshirish yo'llari.....	179
Qurbonov Muxiddin Abdullayevich	
Mamlakatda soliq qarzdorligi vujudga kelishining asosiy sabablari va ularni qisqartirish yo'llari.....	184
Hakimov Ulug'bek Furqat o'g'li	
Mulk qiymatini baholash tushunchasi, baholash obyektlari, baholanadigan qiymat turlari.....	188
Izbosarov Boburjon Bahriddinovich, Yoqubboyev Ilhomjon G'ulomjon o'g'li	
O'zbekistonda sug'urta xizmatlarining zamonaviy transformatsiyasi.....	193
G. Adilova	
Biznes subyektlarida samaradorlik masalalarini o'yinlar nazariyasi usuli bilan baholash.....	197
Mardiyev Nurali	
Yengil sanoatda "lean production" konsepsiyasini tatbiq etishning amaliy jihatlar.....	203
Yaxyayeva Inobat Karimovna	
Soliq salohiyatini baholash usullari va ularning tadbirkorlik subyektlari faoliyatiga ta'siri tahlili	207
Borotov Sharofiddin Jumaqul o'g'li	
Ko'chmas mulk bozorini baholashning institutsional asoslari	213
Ishonqulov Nizamjon Fayzullayevich	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm xizmatlarini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.....	221
Amriyeva Shaxzoda Shuxratovna	
O'zbekistonning bank-moliya tizimi hamda unda Islom moliyasi	
instrumentlarini jalb etishdagi joriy tendensiyalar	226
Eshimov Alisher Dasmurodovich	
Tashqi savdoda notarif usullarni qo'llashning iqtisodiy oqibatlarini aniqlash	
metodologiyasi (rivojlangan davlatlar tajribasi).....	234
Norqobilov Akobir Iso o'g'li	
Reklama xizmatlari va uning subyektlar samaradorligini oshirishdagi imkoniyatlari.....	240
Rabbimov Elbek Abdulloyevich	
Ijtimoiy siyosatni amalga oshirishda sog'liqni saqlash tizimini moliyalashtirish asoslari	245
Imonqulov Nuriddin Qo'shmon o'g'li	
Tijorat banklari biznes ekotizimini rivojlantirishning nazariy asoslari.....	250
Shoymardonov Orziqul Jo'ra o'g'li	
Majburiy tibbiy sug'urtaning vujudga kelishi va o'ziga xos xususiyatlari.....	256
Kenjayev Soxib Sayfiyevich	
O'zbekiston Respublikasida zamonaviy soliq ma'murchiligini joriy etish orqali budjet-soliq siyosati	
samaradorligini yanada oshirish.....	260
Yuldasheva Shaxnoza Xojiakbar qizi	
Jahon iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida derivativlar bozorining roli	266
Shokirov Mirkamol Mirolim o'g'li	
Boshqaruv hisobida mas'uliyat markazlarini tashkil etish masalalari.....	274
Sobirov Otabek Olimjonovich	

Davlat moliyasini boshqarishda moliyaviy nazorat usullaridan samarali foydalanish yo'llari	277
Kultayev Farxod Shavkatovich	
Tijorat banklari foydasi va rentabillik ko'rsatkichlariga ta'sir etuvchi omillar tahlilini takomillashtirish	281
Normo'minov Temurbek Sheraliyevich	
O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari aktivlar sifatini oshirish yo'llari	284
To'ychiyev Otabek Shamshiyevich	
Venchur kapitalining mohiyati va O'zbekistonda venchur tizimini rivojlantirishning institutsional asoslari.....	288
Tadjibayeva Nigora Gulomjonovna	
Innovatsiyalar: zamonaviy iqtisodiyot uchun innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash zarurati.....	293
Malikova Dilrabo Muminovna, Tursunov Jahongir Ulug'bek o'g'li	
Budjet daromadlarining shakllanishida egri soliqlarning ta'sirini ko'p omilli ekonometrik modellashtrishda tahlil qilish.....	297
Abdunazarova Shahnoza Norqo'chqor qizi	
Aksiyadorlik jamiyatlarida investitsion jozibadorlikni oshirish yo'llari	302
Abdullayev Boburjon Akbaraliyevich	
Barcha tadbirkorlik subyektlariga teng raqobat sharoitini yaratishda soliq imtiyozlarining o'rni	306
Akbarov Akmalxon Akrom o'g'li	
Hisob siyosati va unda biologik aktivlar hisobini yoritib berish tartibini takomillashtirish	310
Mirzayeva Nargiza Batirovna	
Talabalarning oilali bo'lishiga ta'sir etuvchi omillarga iqtisodiy baholashda yangicha yondashuv.....	314
O. U. Shomurodov, A. A. Suyarov, Z. U. Uroqov, J. S. Urazov, A. T. Ablahatov	
Ways to Use the Experience of Foreign Countries in Creating a Beneficial Business Environment for Entrepreneurship And Improving Taxation	319
Mukhlisa Ikramova	
Aholi turmush darajasini oshirishda moliyaviy savodxonlikning o'rni va iqtisodiy rivojlanishga ta'siri	325
Yusupov Muhammadali Soxib o'g'li, J.D. Xojiyev	
Temir yo'l sanoat korxonalarida ijtimoiy-mehnat munosabatlarini boshqarish bo'yicha xorijiy tajriba.....	329
Kadirova Sharofat Amonovna	
Механизм внедрения аутсорсинговой деятельности в АО “Ўзтемирйўлийўловчи”	332
Н. Э. Кахорова	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni yanada rivojlantirish investitsiyalarni jalb qilishda xorijiy mamlakatlar tajribasi	337
Sharipov Bobur Anvar o'g'li	
“STEKLOPLASTIK” MJCHning bozordagi strategik holatini tahlil qilish	342
Musyeva Shoira Azimovna	
Agrar sektorda ekologik toza mahsulotlarni ishlab chiqarishning nazariy masalalari	348
M. Sh. Nazarova, Z. S. Kazakova	
Methodological Foundations of Bank Lending and Classification of Factors Affecting the Features of Obtaining Loans.....	353
Raxmanova Laylo bahodirovna, A. Karimova	
Agrosanoat klasterlarda tovar-moddiy zaxiralar samaradorligini KPI orqali baholash uslubiyati.....	357
Toshpo'latov Azizbek Shermuxamadovich	
Faol tadbirkorlar faoliyatida kambag'al oilalarni iqtisodiy-ijtimoiy holatini yaxshilash imkoniyatlari.....	362
Salamov Ibrohim, Nazarova Maryam Sharifovna, Kazakova Zulayxo Saloxiddinovna, Jonibekov Faxriddin Beknazarovich, Kudratov Rizo Turdibayevich, Ulmasova Oygul Baxtiyorovna, Xamdanova Nasiba Ablakulovna, Xudayberdiyeva Ma'rifat Umarovna	
Xo'jalik yurituvchi subyektlar strategiyasi tahlilining o'ziga xos xususiyatlari	369
Tursunova Shaxnoza Farxod qizi	
Процессы цифровизации АО “Hududgazta'minot”	373
Хусанов Кахрамон Нишонович	
O'zbekistonda aholi turmush darajasini oshirish yo'llari.....	378
Abdullayeva Madina Kamilovna, Eldorbekov G'ofurbek Iskandarbek o'g'li	
Aholi farovonligini oshirishda tadbirkorlik subyektlari uchun kredit tizimini takomillashtirish mexanizmi.....	381
Bobayev Isroiljon Abdinabiyeich	
Mamlakatga jalb qilingan xorijiy kapitalning tovarlar va xizmatlar importi salohiyatiga ta'sirini ekonometrik modellar bilan baholash.....	386
Saydullayev Azamat Jo'raqul o'g'li	

O'zbekistonda bank xizmatlari raqobatbardoshligini baholash mazmuni va o'ziga xos xususiyatlari.....	394
Sh. Madraimov	
Kapital bozorida sug'urta kompaniyalar institutsional investor sifatida	397
Xasanova Lola Mamasharifovna	
Yangi O'zbekiston strategiyasida institutsional islohotlarni yanada chuqurlashtirish va ko'p funksiyali raqamlashtirishning ilmiy asoslari	400
B. B. Berkinov	
O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari orqali jinoiy yo'l bilan olingan daromadlarni legallashtirish mexanizmlari.....	409
G'afurov Umidjon Bahodir o'g'li	
Rivojlangan mamlakatlarda keksa fuqarolarning bandligini oshirish kam ta'minlangan aholi qatlamini qo'llab-quvvatlash usuli sifatida (Yaponiya tajribasi misolida).....	413
Karimov Bekzodjon Ilxomovich	
Tashqi savdoni oshirishda boj-tarif siyosatini takomillashtirish mexanizmlari	420
Pardayev Ilhomjon G'ulomjon o'g'li	
Финансы или корпоративные финансы	426
Уринов Бобур Насиллоевич	
In Ensuring Economic Development in the Country Green Economy and its Features	432
Akhunova Shakhistakhon Nomonjanovna, Abdusattorova Mokhirabonu Abdugoppor kizi	
Tijorat banklarining investitsiya faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari	437
Jo'rayev O'ktam Panji o'g'li	
Сокращение уровня бедности в Узбекистане.....	443
Амирджанова Ситора Суннат кизи	
Paxtachilik sohasida ishlab chiqarish jarayonlari samaradorligini oshirishning innovatsion yechimlari va uning foydaga ta'sirini baholash	448
S. B. Inoyatov	
Tijorat banklarida muammoli kreditlar bilan ishlash amaliyotidagi muammolar va ularni barataraf etish yo'llari	453
Maxmudov Rahimjon Hamid o'g'li	
Mahalliy budjet daromadlarining nazariy va ilmiy asoslari	460
O'lokulova Feruza Mansurovna	
Kambag'allikni qisqartirish – aholi turmush farovonligini ta'minlashning muhim omili	463
Usmanov Baxodir Baxtiyorovich	
Raqamli marketingni rivojlantirish zaruriyati	469
Xalmuxamedova Zebaxon Babaxanovna	
Tijorat banklari o'rtasidagi raqobatni rivojlantirish orqali fond bozorida aksiyalar narxini barqarorligini ta'minlash istiqbollari	473
M. Yuldosheva	
Konchilik sanoati korxonalarida innovatsion faoliyatni rivojlantirish mexanizmlarining ilmiy-nazariy asoslari	480
Kurbanova Mehriniso Nematjanovna	
O'zbekistonda banklar moliyaviy xizmatlari va ular sifatining amaldagi holati tahlili	487
Mirzayev Mirza Abdullayevich	
Oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy samaradorlikning raqobatbardoshligini instituttsional tahlil qilish mexanizmi.....	492
Saydullayeva Saodat Abdumajidovna	
Integrasiya sharoitida to'qimachilik sanoatining rivojlanishi	499
Ziyayeva Muhtasar Mansurdjanovna	
Auditorlik tekshiruvini tashkil etish va o'tkazish jarayonlarini takomillashtirish	503
Karamatova Noiba Husnitdinovna	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashning nazariy jihatlarini	510
Mamatov Mamajan Axmadjonovich	
Экономическое сознание и экономическое мышление: теоретический анализ.....	517
Пардаев Мамаюнус Каршибаевич, Мухаммедов Мурод Мухаммедович	
O'zbekiston respublikasi tijorat banklari tomonidan qurilish korxonalarini kreditlashni takomillashtirish yo'llari	522
Sultanov Baxram Begdullayevich	

Роль искусственного интеллекта в современных технологиях медиаобразования в высших учебных заведениях.....	526
Самигова Гуландом Абдужаббаровна	
Talabalarga moliyaviy yordam dasturlari va ularning ta'lim sifatiga ta'siri	534
Mirzayeva Muhlisa Ubaydullo qizi	
Mintaqaviy investitsion jozibadorlik va investitsion siyosat: nazariy talqin	539
Muminov Akmal Tulkunovich	
Mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida oliy ta'lim tizimining ta'siri	543
Nasimov Adiz Azamat o'g'li, Baxtiyorova Jasmina Jasurovna, Axrorov Zarif Oripovich	
Respublikada fermer xo'jaliklarga xizmat ko'rsatishni rivojlantirish va agroxizmatlar bozorini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari	548
Shukurov Ilxom Safarboyevich	
Turli mamlakatlarda oliy ta'limni moliyalashtirish yo'llari	555
Umarova Moxigul Maxmayunus qizi	
Dehqonchilikni innovatsion asosda rivojlantirishning xorijiy tajribasi	560
Yuldashev G'iyos Turabekovich	
Tijorat bank xizmat turlarini islomiy bank xizmatlari orqali rivojlantirish istiqbollari	564
Bayjanova Gozsal Sarsengaliyevna	
Qishloq xo'jaligi mahsulotini baholash va hisobga olishning uslubiy jihatlarini takomillashtirish	570
Boltayev Abror Sayitmuradovich	
Секреты интересного урока в начальной школе	577
Гараева Олеся Владимировна	
Iqtisodiyotni barqaror rivojlanishda yashil iqtisodiyotning o'rni	580
Ibragimova Gulchehra Toxirovna	
Mahsulot va xizmatlarni raqamli transformatsiyasini amalga oshirish algoritmi	584
Kucharov Abrorjon Sobirjanovich, Bobojonov Azizjon Babaxanovich, Abdurakhmonov Abdumalik Abdurashidovich	
O'zbekiston Respublikasining soliq tizimi mamlakatda yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirish vositasi sifatida	591
Nabiyev Feruz Nurmurodovich	

RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA KEKSA FUQAROLARNING BANDLIGINI OSHIRISH KAM TA'MINLANGAN AHOLI QATLAMINI QO'LLAB- QUVVATLASH USULI SIFATIDA (YAPONIYA TAJRIBASI MISOLIDA)

**Karimov Bekzodjon
Ilxomovich**

TDIU mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: Maqolada kam ta'minlangan aholi qatlami vakillari bo'lgan keksa fuqarolarni ish bilan band etish borasida yapon tajribasi nazariy va amaliy jihatdan tadqiq etilgan, bu borada mavjud muammolar ko'rsatib berilgan va ularning yechimi borasida Yaponiyada amalga oshirilayotgan davlat siyosati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: keksa fuqarolar, keksa xodimlar, bandlik, teynen, pensiya tizimi, ish haqi.

Abstract: The article theoretically and practically examines the Japanese experience of employment of elderly citizens representing a low – income population, shows existing problems in this regard, as well as government policies implemented to solve these problems.

Key words: elderly citizens, elderly workers, employment, teinen, pension system, wages.

Аннотация: В статье теоретически и практически исследован японский опыт трудоустройства пожилых граждан, представляющих малообеспеченное население, показаны существующие проблемы в этом плане, а также государственная политика, реализуемая для решения этих проблем.

Ключевые слова: пожилые граждане, пожилые работники, занятость, тэйнэн, пенсионная система, заработная плата.

KIRISH

Yaponiyada aholining progressiv tarzda qariyotganligi va yosh ishchi kuchlari sonining pasayib borayotganligi tufayli mamlakat uchun hali ishlatilmagan mehnat resurslari potensialidan foydalanish vazifasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Muammoni hal qilish usullaridan biri – bu keksa fuqarolarni ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini kengaytirish bo'lib, bunday fuqarolardan ko'pchiligining sog'lig'i, ularga uzoq vaqt ishlash imkonini beradi.

Yaponiyada bu yo'nalishda anchadan buyon ko'plab ishlar amalga oshirib kelinmoqda. Xususan, 2000–2010-yillarda qabul qilingan qonunlar natijasida keksa fuqarolarning ish bilan bandlik sharoitlari muhim darajada yaxshilanib, bu so'nggi yillarda ular iqtisodiy faollik darajasining sezilarli darajada oshishiga olib keldi. Biroq shunday bo'lishiga qaramasdan, keksa fuqarolarning mamlakat iqtisodiy hayotidagi ishtirokini yanada kengaytirishga to'sqinlik qiladigan ba'zi institutsional cheklavlar saqlanib qolmoqda.

Birinchidan, teynen, ya'ni kompaniyada xodimning ishlashini belgilab beruvchi yosh chegarasi (60 yosh) ning mavjudligi. Garchi qonunchilikka ko'ra barcha kompaniyalarda teynendan keyin ham xodimlarning ish bilan bandligini (pensiyaga chiqqunga qadar, ya'ni 65 yoshgacha) uzaytirish majburiyati bo'lsa-da, amalda, 60 yosh kirgandan keyin ko'plab xodimlarning nafaqat mehnat sharoitlari, balki ularning ijtimoiy mavqeyi ham o'zgaradi. Bu o'zgarishlar nafaqat 60 – 64 yoshli yaponlarning mavqeyiga ta'sir qiladi, balki bu yoshdan keyingi, ya'ni 65 – 69 yoshdagi fuqarolarning ish bilan ta'minlanish xususiyatini ham belgilab beradi. Ikkinchidan, ishlayotgan pensionerlarning pensiyalaridan ajratmalar tizimi ham muayyan to'siqlarni keltirib chiqarmoqda.

So'nggi yillarda Yaponiyada keksa avlod vakillarini ish bilan ta'minlash muammosiga katta e'tibor qaratilayotganligining sababi shundaki, ular safiga ikkinchi jahon urushidan keyin (1947-1949-yillar)¹ va bundan keyingi yillarda tug'ilgan millionlab kishilar qo'shildi. Ular oldingi sobiq pensionerlarga qaraganda ko'proq professional tajriba va yuqori malakaga ega bo'lish bilan birga yetarlicha yuqori iste'mol darajasiga egaligi bilan ajralib turadi. Ularning iqtisodiyotdagi ishtirokini oshirish nafaqat mamlakatda tobora keskinlashib borayotgan ishchi kuchining yetishmaslik muammosini yengillashtirishga, balki iqtisodiy o'sishni saqlab qolish va ijtimoiy ta'minot tizimidagi "yuk"² ni kamaytirishga yordam beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Yaponiyada aholining kam ta'minlangan qatlami vakillari hisoblangan keksa fuqarolarni ish bilan band etish tajribasi bir qator yapon va rus iqtisodchi olimlari tomonidan o'rganilgan. Yapon iqtisodchi olimlari orasidan Kavamura Koxey, Nagano Xitoshi va boshqa shu kabilar bu muammoni o'z ishlarida tadqiq etishgan bo'lsa, Rossiyalik iqtisodchi olimlardan Strelsov D. V., Lebedeva I. P., Markaryan S. B. va boshqalar bu sohada ilmiy tadqiqotlar olib borishgan.

O'z ilmiy ishlarida Yaponiya pensiya tizimini tadqiq etgan Kavamura Koxey yapon aholisining tez qarishi mamlakat aholisi uchun jiddiy chaqiriq bo'layotganligini qayta – qayta ta'kidlab o'tish orqali, bu mehnat bozorida katta muammolarni yuzaga keltirishi mumkinligini ilmiy asoslangan prognozlar yordamida ko'rsatib bergan. U Yaponiyada keksa fuqarolar, xususan pensiya yoshidagi fuqarolarning to'laqonli hayot kechirishdagi salomatlik darajasi yuqori ekanligini hisobga olgan holda, ularni ish bilan ta'minlashdagi mavjud to'siqlarni imkon qadar bartaraf etish orqali, mamlakat mehnat bozorida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarning oldini olishni ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Yaponiyada mehnat iqtisodiyoti va bandlik muammolarini tadqiq etish bilan shug'ullanadigan yana bir iqtisodchi olim Nagano Xitoshi keksa fuqarolarni ish bilan band etish muammosining dolzarb ahamiyat kasb etishiga mamlakat kompaniyalarida bir necha yillardan buyon amal qilib kelayotgan teyenen ni asosiy omillardan biri sifatida ko'rsatib bergan. Shuningdek, u teyenen yoshiga yetgan keksa fuqarolarga davlatning ijtimoiy va moliyaviy ko'magi juda zarur ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berish orqali, bundagi yagona va eng asosiy yechim sifatida keksa fuqarolarning ish bilan ta'minlanish huquqi davlat tomonidan to'liq kafolatlanishi mamlakat iqtisodiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etishi borasida o'z ilmiy fikr-mulohazalarini bildirib o'tgan.

Yaponiyada kam ta'minlangan aholi qatlamini davlat tomonidan qo'llab – quvvatlash tizimini ilmiy va amaliy jihatdan tadqiq etayotgan Rossiyalik iqtisodchi olim Strelsov D. V. mamlakat pensiya tizimida keksa fuqarolarni sug'urtalash tizimi ularning keyin ham iqtisodiy faol aholi sifatida o'zlarini his qilishlarida muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatib bergan. Uning fikricha, bunday sug'urtalash tizimi keksa fuqarolarda ish bilan ta'minlanishiga bo'lgan yuqori ishonchni shakllantirish orqali, mamlakatdagi mehnat bozorida yuzaga kelgan ish kuchini taqchilligi muammosini ijobiy hal etishga ko'maklashadi.

Yana bir Rossiyalik olim Lebedeva I. P. Yaponiyadagi ijtimoiy ta'minot sohasini tadqiq etish orqali yaponlarning dunyodagi eng sog'lom va uzoq umr ko'radigan xalqlardan biri ekanligi mamlakatdagi keksa fuqarolarning bandlik muammosini davlat oldidagi dolzarb masalalardan biriga aylantirganligini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Uning fikricha, yapon erkak va ayollarining to'laqonli hayot kechirishini cheklamaydigan salomatlik holati muhim omil bo'lib, davlat o'z ijtimoiy ta'minot tizimida bu omilni to'g'ri hisobga olib, keksa fuqarolarning ish bilan ta'minlanish imkoniyatlarini yanada rivojlantirishi kerak.

Zamonaviy yapon oilasi muammolarini tadqiq etadigan yana bir Rossiyalik olim Markaryan S. B. o'z ilmiy izlanishlarida zamonaviy yapon oilalarida keksa kishilarning nevaralarni tarbiyalashda ishtirok etish kabi ijtimoiy funksiyasi ahamiyatining keskin pasayib borayotganligi, keksa fuqarolarning ish bilan ta'minlanishga bo'lgan ehtiyojlarining yanada oshib borayotganligiga olib kelayotganligini asoslab bergan. Uning fikricha, bunday funktsiyaning keskin kamayishi keksa fuqarolarning pensiyaga chiqqanidan keyin hayoti qanday bo'lishi kerakligi to'g'risidagi tasavvurlarining o'zgarishiga ham olib kelayotgan bo'lib, bu esa o'z navbatida mamlakatda keksa fuqarolarni ish bilan ta'minlash masalasiga yanada jiddiy yondashishni talab qilmoqda.

Umuman olganda, ham yapon ham rus olimlari o'z ilmiy izlanishlarida keksa fuqarolarning ish bilan ta'minlanishi Yaponiya iqtisodiyoti uchun qanchalik darajada muhim ahamiyatga ega ekanligini ilmiy, nazariy va amaliy jihatdan asoslab berishga harakat qilishgan.

1 Bu davr Yaponiyada "bebi – bum" davri deb atalib, bu davr nihoyat darajada yuqori tug'ilish ko'rsatkichlari bilan ajralib turadi.

2 Ijtimoiy ta'minot tizimi asosan davlat budjeti hisobidan moliyalashtirilishi tufayli uning xarajatlari davlat uchun "yuk" bo'ladi, tabiiyki, keksa fuqarolarning ish bilan ta'minlanishi bo'lsa bu yukning kamayishiga olib keladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning maqsadi bo'lib kam ta'minlangan aholi qatlami vakillari hisoblangan keksa fuqarolarni ish bilan band etish borasida Yaponiya tajribasini tahlil qilish, bu borada mavjud muammo va kamchiliklarni aniqlash, ularni bartaraf etish borasida mamlakatda amalga oshirilayotgan davlat siyosatini o'rganish hisoblanadi. Tadqiqotda me'yoriy-huquqiy hujjatlar, foydalanilgan adabiyotlar va rasmiy internet ma'lumotlari undagi iqtisodchi olimlarning mavzuga oid ilmiy-nazariy qarashlarining qiyosiy va tanqidiy tahlili, ilg'or xorij tajribasini o'rganish va umumlashtirish natijalari bilan belgilandi.

Mavzuni o'rganish davomida umumiy iqtisodiy usullar bilan bir qatorda tizimli tahlil, umumlashtirish, abstrakt-mantiqiy fikrlash kabi usullardan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Jahon Sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan qabul qilingan mezonlarga ko'ra, keksa fuqarolarga 60 va undan katta yoshdagi shaxslar kiradi, qarilikning boshlanish chegarasi esa 75 yosh hisoblanadi ^[1]. Biroq Yaponiyada kishilarning umr ko'rish davomiyligi va pensiya yoshining oshishi tufayli aholining qarish darajasini baholash uchun "yoshi 65 dan oshgan shaxslarning ulushi" degan ko'rsatkichdan foydalaniladi. Biz ushbu holatni hisobga olgan holda va Yaponiya statistikasidan kelib chiqib, tahlilimizda "keksa fuqarolar" deganda yoshi 65 dan oshgan yaponlarni nazarga tutamiz. Biroq ba'zi hollarda ma'lumotlarni taqdim etishning soddaligini ta'minlash maqsadida 60 yoshdan 64 yoshgacha bo'lgan fuqarolar ham "keksa fuqarolar" sirasiga kiritiladi.

Iqtisodiy faol yosh (ya'ni 15 va undan katta yoshdagi shaxslar) ga mansub aholi tarkibida, shuningdek, mamlakat iqtisodiyotida band bo'lganlar tarkibida keksa fuqarolarning ulushi tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda: birinchi ko'rsatkich 1990-yildagi 14,9 % dan 2017-yildagi 31,5 % gacha oshgan bo'lsa, ikkinchi ko'rsatkich mos ravishda 5,6 % dan 12,2 % gacha oshdi ^[2].

Ushbu o'zgarishlar Yaponiyadagi demografik vaziyatning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettirib, ular orasida eng muhimi sifatida aholining tez sur'atlarda qarishi e'tirof etiladi. Ma'lumki, ko'plab yuqori darajada rivojlangan mamlakatlar aholining qarish muammosiga duch kelishmoqda, biroq ayniqsa Yaponiyada bu juda keskin hisoblanadi. Yaponiya bu mamlakatlardan nafaqat aholining qarish darajasi, balki keksa fuqarolarning umumiy aholi sonidagi ulushi bo'yicha ham o'zib ketgan. Masalan, 2015-yilda Yaponiyada keksa fuqarolarning umumiy aholi sonidagi ulushi 26,2 % kishini tashkil etgan bo'lsa, AQSH da bu ko'rsatkich 14,8 % ni, Buyuk Britaniyada 17,8 % ni, Fransiyada 19,1 % ni, Germaniyada 21,2 % ni va Italiyada 22,4 % ni tashkil etgan ^[3].

Garchi Yaponiya aholisi 2011-yildan beri pasayishni boshlaganiga qaramasdan (2010-yilda Yaponiya aholisi eng yuqori cho'qqi – 128 mln 57 ming kishiga yetgan bo'lsa, 2017-yilning kuziga kelib 126 mln 420 ming kishini tashkil qilgan, ya'ni 1 mln 600 mingdan ortiq kishiga kamaygan), keksa fuqarolar soni, aksincha, o'sishda davom etmoqda. Mutaxassislarning hisob – kitoblariga qaraganda, bunday o'sish 2043-yilgacha davom etishi mumkin bo'lib, eng yuqori cho'qqi – 38 mln 780 ming kishini tashkil qilishi mumkin. Shundan so'ng, u asta – sekin kamaya boshlaydi, ammo yapon aholisining qarishi davom etadi. Prognozlarga ko'ra, keksa fuqarolarning umumiy aholi sonidagi ulushi 2030-yilga kelib 30,4 %, 2055 yilga kelib 39,4 % va 2060-yilga kelib 39,9 % gacha oshishi kutilmoqda ^[4].

Yaponiya aholisining tez qarishi bir qator sabablarga bog'liq. Birinchidan, bu yerda dunyodagi eng yuqori umr ko'rish davomiyligi kuzatildi. Masalan, erkaklarning o'rtacha umr ko'rish davomiyligi 1950-yildagi 59,5 yoshdan 2016-yildagi 80,9 yoshga oshgan bo'lsa, ayollarning o'rtacha umr ko'rish davomiyligi mos ravishda 63 yoshdan 87,14 yoshga oshgan. AQSH da bunday ko'rsatkich – 77,3 va 81,9, Kanadada – 80,7 va 84,4, Buyuk Britaniyada – 80,0 va 83,5, Germaniyada – 79,0 va 83,6, Fransiyada – 79,9 va 85,7 va Italiyada – 81,1 va 85,4 yoshlarni tashkil qilgan. Prognozlarga qaraganda, 2060-yilga kelib yapon erkaklarining o'rtacha umr ko'rish davomiyligi 84,19 yoshgacha, yapon ayollariniki bo'lsa 90,93 yoshgacha oshishi kutilmoqda ^[5]. Ikkinchidan, so'nggi yillarda yapon jamiyatining qarish jarayoni tezlashdi, chunki "keksa fuqarolar" safiga ikkinchi jahon urushidan keyingi birinchi bebi – bum davri (1947-1949-yillar) da va bundan keyingi yillarda tug'ilgan millionlab kishilar qo'shildi. Uchinchidan, Yaponiyada tug'ilish koeffitsiyenti³ muntazam ravishda pasayib bormoqda: 1950-yilda bu ko'rsatkich 28,1 dan iborat bo'lgan bo'lsa, 2016 yilga kelib 7,7 gacha pasaydi. Absolyut miqdorda ifodalaganda, bu davrda tug'ilgan bolalar soni 2,8 martaga qisqargan – 2,7 mln dan 977 minggacha ^[6].

Yaponiyada aholining qarish jarayoni "kumush sunami" deb nomlanib, bu nafaqat uning ko'lami va tezligi, balki jiddiy ijtimoiy – iqtisodiy muammolarni yuzaga keltirishi mumkinligini aks ettiradi. Eng jiddiy muammolardan biri bo'lib keksa fuqarolarning ijtimoiy ta'minot muammosi hisoblanadi. Mamlakat konstitutsiyasi har bir fuqaro uchun munosib umr kechirish, shu jumladan qarilik gashtini surish huquqini kafolatlaydi. Bunday huquqni amalga oshirish maqsadida Yaponiyada o'tgan asrning 60 – yillarida universal pensiya ta'minoti va tibbiy sug'urta tizimi yaratilgan. Ammo muammo shundaki, ijtimoiy ta'minot bo'yicha majburiyatlarining bajari-

3 Tug'ilish koeffitsiyenti – bu har ming kishiga to'g'ri keladigan tug'ilishlar soni demakdir.

lishi bilan bog'liq bo'lgan "davlat yuki" (ya'ni, ijtimoiy ta'minot tizimidagi "yuk") doimiy ravishda ortib borayotgan bo'lib, uning hajmi allaqachon hukumatning davlat moliyasini barqarorlashtirish vazifasini amalga oshirishni juda qiyinlashtiradigan darajaga yetdi. Masalan, 1995-moliyaviy-yildan 2017-moliyaviy yilgacha bo'lgan davrda markaziy budjetning ijtimoiy ta'minot uchun barcha xarajatlari 14,5 trln yendan 32,5 trln yengacha, yoki 2,2 barobarga oshgan, ularning markaziy budjet umumiy xarajatlardagi ulushi bo'lsa mos ravishda 18,5 % dan 33,3 % gacha oshgan [7]. Aynan aholining tez qarishi bu ko'rsatkichlarning shunchalik darajada sezilarli o'sishiga olib keldi: so'nggi yillarda keksa fuqarolar uchun pensiya to'lovlari va tibbiy xizmat xarajatlarning ulushi ijtimoiy ta'minot uchun markaziy budjet xarajatlari umumiy miqdorining 2/3 qismini tashkil eta boshladi.

Bunday muammoni, shuningdek, ishchi kuchi taqchilligining tobora keskinlashib borayotganligini hal qilish usullaridan biri bo'lib keksa fuqarolarning ish bilan bandligini oshirish hisoblanadi. Taxminan 2000-yillarning o'rtalaridan boshlab, aniqrog'i 2006-yildan keyin keksa yaponlarning barcha yosh guruhlarida, shuningdek, 60 – 64 yoshli fuqarolar orasida bandlik ko'rsatkichlarining o'sishi kuzatildi (1-jadval).

1-jadval: Keks fuqarolarning turli yosh guruhlarida bandlik ko'rsatkichlari dinamikasi, % [8]

Yosh guruhlari	Yillar						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
60–64 yosh	55,5	57,2	57,0	57,1	57,1	57,7	58,9
65–69 yosh	35,8	36,2	36,2	36,4	36,2	37,1	38,7
70–74 yosh	21,7	21,8	21,8	22,0	22,8	23,0	23,3
75–79 yosh	8,7	8,6	8,3	8,3	8,4	8,4	8,2
Yosh guruhlari	Yillar						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
60–64 yosh	60,7	62,2	63,6	66,2	68,8	70,3	71,0
65–69 yosh	40,1	41,5	42,8	44,3	46,6	48,4	49,8
70–74 yosh	24,0	24,9	25,0	27,2	30,2	32,2	32,5
75–79 yosh	8,1	8,3	8,7	9,0	9,8	10,3	10,4

60 yoshdan oshgan yaponlar orasida iqtisodiy faollikning o'sishi (bu ayniqsa 60 – 64 va 65 – 69 yosh guruhlarida sezilarli) – bu 2000-yillarning boshidan beri katta yoshdagi fuqarolarni ish bilan ta'minlash sharoitlarini o'zgartirishga olib kelgan bir qator muhim siyosiy qarorlarning qabul qilinishi natijasidir. Lekin birinchi navbatda, bu masalaning kelib chiqishi haqida bir necha fikr – mulohalarni bildirib o'tmoqchimiz.

Keks ishchilarning ish bilan bandligini barqarorlashtirish to'g'risidagi qonun 1971-yilda qabul qilingan bo'lib, u yillar davomida jamiyatdagi o'zgarishlardan kelib chiqqan holda bir necha marta qayta ko'rib chiqilgan. Bunday qayta ko'rib chiqishlardan asosiy maqsad ish beruvchilarga quyiladigan talablarni kuchaytirish bo'lgan.

Keks yosh guruhlaridagi ishchilarni ish bilan band etishning asosiy muammosi – bu pensiya yoshi bilan teynen, ya'ni kompaniyada xodimning ishlashini belgilab beruvchi yosh chegarasi (60 yosh) o'rtasidagi farq mavjudligidir. Ma'lumki, teynen yapon kompaniyalarida mehnatni boshqarishning eng muhim vositasidir. Mohiyatan, teynen bir umrlik ishga yollangan xodimlarni ishdan bo'shatishning yagona usuli bo'lib, bu kompaniyalar uchun rotatsiya va nisbatan yosh xodimlar lavozimini oshirish mexanizmining uzluksiz ishlashini ta'minlash va yoshga bog'liq ish haqi sharoitida mehnat xarajatlarning o'sishini cheklash imkonini beradi.

1985 yilgacha teynen 55 yoshni tashkil etgan bo'lib, bunda yirik korxonalardan bo'shagan xodimlar odatda yosh muhim bo'lmagan va majburiy ishdan bo'shatishga olib kelmaydigan kichik va o'rta firmalarda ish topishardi. Shuni ta'kidlash kerakki, o'sha paytda uchta pensiya tizimi – kosey nenkin (xususiy kompaniyalar xodimlari uchun), kyosay kumiai nenkin (davlat muassasalari xodimlari, xususiy va davlat maktablari va universitetlari o'qituvchilari uchun) va kokumin nenkin (boshqa barcha fuqarolar toifalari uchun) da pensiya yoshi teynen dan yuqori edi: dastlabki ikki tizimda u 60 yoshni tashkil etgan bo'lsa, kokumin nenkin da 65 yosh edi.

1980-yillarda hukumat teynenni 60 yoshgacha ko'tarish, ya'ni uni kosey nenkin va kyosay kumiai nenkin tizimlarida pensiya yoshiga yaqinlashtirish kompaniyasini boshladi. Biroq barcha kompaniyalar buni amalga oshirishga shoshilishmadi, chunki keksa yoshdagi xodimlarni ishdan bo'shatishni besh yilga kechiktirish mehnat xarajatlarning oshishi va nisbatan yosh xodimlar (birinchi navbatda boshqaruv lavozimlarida ishlagan xodimlar) da karera o'sishining sekinlashishi va mos ravishda, ulardagi mehnat motivatsiyasining pasayishiga olib kelardi. Shuning uchun 1980–1990-yillarda ayrim kompaniyalar quyidagi choralarni ko'rishdi: doimiy xodimlarning asosiy tarkibi uchun ular teynenni 60 yoshga ko'tarishdi, menejerlar uchun esa uni oldingidek, ya'ni 55 yosh qilib qoldirishdi [9].

1998-yilda qonuniy tarzda majburiy ishdan bo'shatish yoshi etib 60 yosh belgilandi: kompaniyalarga uni 60 yoshdan past etib belgilash taqiqlandi. Natijada, kosey nenkin va kyosay kumiai nenkin tizimlarida teynen bilan pensiya yoshi o'rtasidagi tafovut muammosini vaqtincha hal qilishga erishildi.

Biroq uzoq davom etgan depressiya va ishchi kuchining qarishi mamlakat pensiya tizimidagi moliyaviy vaziyatni murakkablashtirganligi sababli, 2001-yildan boshlab kosey nenkin va kyosay kumiai nenkin tizimlarida pensiya olish huquqini beradigan yoshni bosqichma – bosqich oshirish boshlandi. 2025-yilga kelib, u 65 yoshgacha ko'tarilishi kerak. Natijada, teynen va xodimlarning pensiya yoshi o'rtasidagi tafovut yana shakllana boshladi.

Hukumat tomonidan bu muammoni yumshatish maqsadida 2000-yilda "Keksa xodimlarning bandligini ta'minlash chora – tadbirlari to'g'risida" gi Qaror qabul qilinib, unda kompaniyalarga quyidagi chora – tadbirlardan birini qabul qilish taklif etiladi: teynenni oshirish; bandlikni uzluksiz davom ettirish tizimini joriy yetish; teynenni bekor qilish. Bunda "bandlikni uzluksiz davom ettirish" quyidagi ikkita variantni taklif qiladi: teynen yoshiga yetgan xodimni qayta ishga olish sharti bilan ishdan bo'shatish, yoki teynendan keyin ham uning ish bilan band bo'lishini uzaytirish (ya'ni ishdan bo'shatmasdan). 2004-yilda "Bandlikni barqarorlashtirish to'g'risida" gi Qonunga kiritilgan o'zgartirishlar 2006-yilda kuchga kirdi, 2004-yilda ular qabul qilindi va 2006-yilda bandlikni barqarorlashtirish to'g'risidagi qonunga kiritilgan o'zgartirishlar kuchga kirdi va natijada bunday chora – tadbirlarni amalga oshirish barcha kompaniyalar uchun majburiy bo'ldi^[10]. Bundan tashqari, 2007-yilda ushbu qonunga kiritilgan o'zgartirishlar asosida kompaniyalarga ish qabul qilish bo'yicha e'lonlarini joylashtirishda yosh chegaralarini belgilash taqiqlandi.

Biroq vaziyat keskinligicha qolishda davom etdi. Ko'pgina kompaniyalar teynenning ko'tarilishi yoki bekor qilinishini qabul qila olmas edi, chunki yuqorida aytib o'tilganidek, bu muqarrar ravishda mehnat xarajatlarning ko'payishiga hamda rotatsiya va nisbatan yosh xodimlar lavozimini oshirish mexanizmidagi muvaffaqiyatsizliklarga olib keladi. Shuning uchun kompaniyalarning mutlaq ko'pchiligi hukumat tomonidan taklif qilingan chora – tadbirlardan bittasini, ya'ni teynen yoshiga yetgan ishchilarni ish bilan ta'minlashni davom ettirish chorasini tanladilar. Bunda taklif etilgan variantlardan birinchisiga, ya'ni teynen yoshiga yetgan xodimni qayta ishga olish sharti bilan ishdan bo'shatishga yaqqol ustunlik berildi. Qonunda qayta ishga olish shartlari haqida hech narsa aytilmaganligi sababli, bu kompaniyalarga ishchilarni ular uchun unchalik qulay bo'lmagan shartlarda yollashga imkon berdi. Bundan tashqari, 2006-yilda kompaniyalarning talabiga binoan rahbariyat va xodimlar o'rtasida tuziladigan shartnomaga (bunday shartnoma har yili tuziladi) qayta ishga qabul qilish imkoniyati barcha ishdan bo'shatilganlar uchun emas, balki faqat kompaniya tomonidan belgilangan muayyan mezonlarga javob beradiganlar uchun taqdim etilishi to'g'risidagi qoida kiritildi.

Bu kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida 2013-yilda Qonunga yangi o'zgartirishlar kiritilib, bunga ko'ra kompaniyalarga teynen yoshiga yetganidan so'ng ishlashni istagan har bir xodimni ish bilan ta'minlash majburiyati yuklatildi^[11]. Nihoyat, 2016-yilda "Bandlikni sug'urtalash to'g'risida" gi Qonun qayta ko'rib chiqildi va yangi kiritilgan o'zgartirishlarga muvofiq, 65 yoshdan oshgan, ishlashni davom ettirayotgan shaxslar ushbu tizimda sug'urtalanish huquqini qo'lga kiritishib, bu esa ushbu yosh toifasidagi fuqarolarga quyidagi afzalliklarni taqdim etadi: ular ishdan bo'shatilgandan keyin yangi ish joyini qidirishda 50 ish kuni ichida eng yuqori daromadlarining 50–80 % i miqdorida (bir martalik) subsidiya olish huquqiga egadirlar.

Boshqacha qilib aytganda, 2000–2010-yillarda mamlakatning kekse fuqarolari uchun ish bilan bandlik imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi, ularning mehnat bozoridagi mavqeyi mustahkamlandi, bu esa ular iqtisodiy faolligining o'sishiga olib keldi.

Keksa ishchilarni ish bilan ta'minlashga hissa qo'shgan chora – tadbirlardan tashqari, kosey nenkin va kyosay kumiai nenkinda pensiya yoshini oshirish oqibatlarini yumshatishga qaratilgan chora – tadbirlar ham qo'llanildi. Birinchidan, deyarli chorak asr davomida (2001-yildan 2025-yilgacha) pensiya yoshini bosqichma – bosqich oshirish ko'zda tutildi. Ikkinchidan, pensiya olish huquqini beruvchi yosh xodimlarning tug'ilgan yillariga qarab differensiallashdi va bandlikni ta'minlash choralari bilan birgalikda belgilandi. Uchinchidan, pensiya to'lovlarining boshlanishi pensiyaning ikki qismi bo'yicha differensiallashdi: xodimning daromad darajasiga bog'liq bo'lmagan qism va uning daromadiga bevosita bog'liq ravishda shakllanadigan qism.

Bu yerda ba'zi tushuntirishlar qilish kerak. 1986-yildan boshlab kosey nenkin va kyosay kumiai nenkinda sug'urtalangan xodimlarning pensiyalari ikki turdagi pensiyadan iborat bo'la boshladi. Ulardan biri – kiso nenkin (asosiy pensiya) – davlat tomonidan belgilangan va barcha fuqarolar uchun bir xil bir xil bo'lgan badallar hisobidan shakllantiriladi. Qonunga ko'ra, mamlakatning 20 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan barcha fuqarolari bunday badallarni to'lashlari shart. Ikkinchisi miqdori xodimning daromadigan proporsional bo'lgan badallar hisobidan shakllantiriladi. Ikkala tizimda – kosey nenkin va kyosay kumiai nenkinda ham badallar xodimlar va ish beruvchilar tomonidan teng ulushlarda to'lanadi, ularning miqdori davlat tomonidan belgilanadi^[12].

Keksa fuqarolarning bandlik muammosiga quyidagi ikkita holat alohida ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, ya'ponlar dunyodagi eng sog'lom va uzoq umr ko'radigan xalqlardan biridir. Masalan, to'laqonli hayotni cheklamaydigan salomatlik holati ayollarda o'rtacha 73,6 yoshgacha, erkaklarda bo'lsa 70,4 yoshgacha davom etadi^[13].

Ikkinchidan, yaponlarning hayotiy qadriyatlarini tizimida mehnat ustuvor o'rinni egallaydi va ularning aksariyati o'z hayotlarini faol mehnat faoliyatisiz tasavvur qila olishmaydi. O'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, mamlakat keksa fuqarolarining 1/3 qismi 70–75 yoshgacha ishlashni xohlashlarini aytishgan ^[14].

Teynen yoshiga yetgandan keyin ham ishlashni davom ettiradigan yaponlarni bunday yo'l tutishga undaydigan motivlar to'g'risidagi yanada aniqroq ma'lumotlarni 2-jadvalda ko'rish mumkin.

2-jadval: Teynen yoshiga yetgandan keyin ham ishlashni davom ettirish sabablari, % ^[15]

	Iqtisodiy motivlar	Bu sog'liq uchun yaxshi	Munosib yashash, jamiyat hayotida ishtirok etish istagi	Mendan shunday qilishni iltimos qilishdi	Bo'sh vaqtning ko'pligi
60–69 yoshdagi erkaklar, shu jumladan:	75,3	23,2	28,1	18,6	18,8
60–64 yosh	80,0	20,5	26,2	14,1	15,4
65–69 yosh	67,9	27,5	30,9	25,5	24,2
60–69 yoshdagi ayollar, shu jumladan:	66,2	22,9	36,3	16,0	27,9
60–64 yosh	68,2	20,9	34,5	14,7	27,5
65–69 yosh	63,3	25,8	38,8	17,9	28,3

2-jadvaldagi ma'lumotlarga qaraganda, iqtisodiy motivlar yaponlarni teynen yoshiga yetganidan keyin ham ishlashni davom ettirishga undaydigan asosiy omil hisoblanadi. Zero, 60 yoshga kelib, ularning aksariyati o'z hayotlari davomida eng ko'p xarajatlarni talab qiladigan muammolarni hal qilishga muvaffaq bo'lishadi (farzandlarini o'qitish, o'z uyiga ega bo'lish, qarilikda farovon hayot kechirish uchun bankda yetarlicha pul mablag'larini jamg'arish). Jadvaldan ko'rinib turganidek, 65–69 yosh guruhida bu omilning qiymati 60–64 yosh guruhiga qaraganda pastroq, chunki 65–69 yoshdagi fuqarolar pensiyani to'liq hajmda olishni boshlaydilar. Bu pensiya hajmi mamlakatdagi o'rtacha oylik ish haqining yarmini tashkil etsada, u fuqarolarning o'rtacha ehtiyojlarini qondirish uchun to'liq yetarli hisoblanadi.

Iqtisodiy motivlar bilan bir qatorda keksa yaponlarni ishlashga undovchi omillar jumlasiga faol turmush tarzini saqlab turishga bo'lgan intilish, jamiyatga foyda keltirish istagi va shunchaki bo'sh vaqtning mavjud bo'lishi kabilarni ham kiritish mumkin. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, so'nggi yillarda zamonaviy Yaponiyada keksa kishilarning nevaralarni tarbiyalashda ishtirok etish kabi ijtimoiy funksiyasining ahamiyati keskin pasayib bormoqda. Bu uch avloddan iborat bo'lgan oilalar ulushining tez pasayishi ^[16], yosh turmush qurgan juftliklarning o'z ota-onalaridan mustaqil bo'lishga yuqori darajada intilishi va nihoyat, keksa fuqarolarning pensiyaga chiqqanidan keyin hayoti qanday bo'lishi kerakligi to'g'risidagi tasavvurlarining o'zgarishi kabilarni bog'liqdir.

So'nggi yillarda Yaponiyada ishchi kuchi yetishmovchiligi muammosining kuchayishi tufayli keksa fuqarolarga ish topishda yordam beradigan tashkilotlarning butun bir tarmog'i yaratildi. Ular orasida mamlakatning barcha shaharlaridagi munitsipalitetlarda tashkil etilgan keksa kishilar uchun markazlar hamda HallowWork bandlik agentlari tarmog'ini asosiy tashkilotlar sifatida ko'rsatish mumkin. Keks kishilar uchun markazlarda nafaqat mavjud bo'sh ish o'rinlari haqida ma'lumotlar beriladi, balki keks fuqarolarning ishga joylashishlari uchun turli xil konsalting xizmatlari ham ko'rsatiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Yaponiyada mamlakatda aholining tez qarishi natijasida keks fuqarolarning mehnat bozoridagi holati alohida ahamiyat kasb etmoqda. Garchi keks yaponlarning bandlik darajasi doimiy ravishda oshayotgan bo'lsa-da, ularning salomatligi ularga yetarli darajada uzoq ishlash imkoniyatini bersada, keks fuqarolarning mamlakat iqtisodiy faoliyatida ishtirok etishini yanada kengaytirishga to'stinlik qiladigan muayyan institutsional cheklovlar mavjud bo'lib kelmoqda.

Birinchi navbatda, bu teynen, ya'ni kompaniyada xodimning ishlashini belgilab beruvchi yosh chegarasi (60 yosh) ning mavjudligi bo'lib, bu yoshga yetgandan so'ng xodimlarning nafaqat mehnat sharoitlari, balki ijtimoiy mavqeyida ham o'zgarish yuz beradi. Bu o'zgarishlar nafaqat 60–64 yoshdagi yaponlarning holatiga ta'sir ko'rsatadi, balki ulardan keyin keladigan 65–69 yoshdagi fuqarolarning bandlik xususiyatini ham belgilab beradi.

Ikkinchidan, ishlovchi pensionerlarning pensiyalaridan ajratmalar tizimi ham muayyan to'siqlarni yuzaga keltiradi.

Umuman olganda, Yaponiyada keksa fuqarolarni ish bilan band etish borasida olib borilayotgan davlat siyosati ko'plab ijobiy siljishlarga ega bo'lib, buni quyidagilarda umumlashgan holda ko'rish mumkin:

Mamlakatda keksa xodimlarning salohiyati, ayniqsa ma'lumotlilik darajasi va professionalizmini hisobga oladigan bo'lsak, ularning mamlakat iqtisodiy faoliyatida yanada keng ishtirok etish imkoniyatini yaratadi;

Keksa fuqarolar nihoyat darajada faol iste'molchilar hisoblanishib, bu mamlakat iqtisodiy o'sishini qo'llab – quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi;

Garchi mamlakatda keksa fuqarolarning bandligi sohasida muayyan muammolar mavjud bo'lsa-da, umumiy olganda ularning holatini yetarli darajada ijobiy deb baholash mumkin:

- deyarli barcha ishlashni xohlaydigan keksa fuqarolar ish joyiga ega;
- pensiyalar darajasi, shuningdek, ishlash mobaynida to'plangan jamg'armalar keksa fuqarolarni o'zlarini moddiy jihatdan yetarli darajada mustaqil his qilishlari imkoniyatini yaratadi;
- maxsus tibbiy xizmat ko'rsatish tizimi, ayniqsa, uzoq muddatli g'amorlik qilishni sug'urtalash tizimining amal qilishi ularga sog'lig'i yomonlashgan vaziyatlarda yuzaga keladigan muammolarni oson hal etish imkonini beradi;
- yangi bilim va ko'nikmalarni egallash, sayohatlarga chiqish va boshqa shu kabilar uchun keng imkoniyatlar tizimining mavjud bo'lishi yapon pensionerlarining hayotini yanada boy va qiziqarli qilmoqda;
- butun mamlakat bo'ylab keksa fuqarolarning harakatlanishini osonlashtiradigan infratuzilmaning yaratilishi, ularga nisbatan yosh avlod tomonidan hurmat va e'tibor bilan munosabat qilinishi kabilar keksa kishilarni o'zlarini jamiyatning to'laqonli fuqarolari sifatida his qilishlariga imkon beradi.

So'zimizning yakuni sifatida shuni aytmoqchimizki, Yaponiya haqiqatdan ham kam ta'minlangan aholi qatlami, bizning misolida keksa fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasida dunyoning yetakchi davlatlari sirasiga kiradi. Bugungi O'zbekiston va Yaponiya o'rtasida rivojlanib borayotgan ikki tomonlama do'stlik va hamkorlik munosabatlari negizida keksa fuqarolarning iqtisodiy faolligini oshirish borasidagi yapon tajribasini chuqur o'rganish va uning kerakli tomonlarini mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanishi yo'lida tatbiq etishga e'tibor qaratilsa maqsadga muvofiq bo'lardi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Jahon Savdo tashkilotining rasmiy www.who.int. sayti ma'lumotlari.
2. Japan Statistical yearbook 2011, 2015, 2018. Statistics Bureau. www.stat.go.jp
3. Japanese Working Life Profile. 2016/2017 // Japan Institute for Labor Policy and Training. www.jilpt.go.jp
4. Кавамура Кохэй. Нихон-но нэнкин: (Пенсионная система Японии). Т., 2014. С. 82 – 85
5. Дэтабукку кокусай родо хико 2018: (Международное сравнения в сфере труда. Справочник 2018) // Japan Institute for Labor Policy and Training. www.jilpt.go.jp.
6. Heisei 30 nempan shyoshika shyakai hakushyo (White paper on the ageing society 2018). Т., 2018. С. 6
7. Japan Statistical yearbook 2011, 2015, 2018. Statistics Bureau. www.stat.go.jp
8. Heisei 30 nempan shyoshika shyakai hakushyo (White paper on the ageing society 2018, 2021). www.cao.go.jp
9. Nagano Hitoshi. Labor economy and employment. Т., 2017. Pages 160-161.
10. Nagano Hitoshi. Labor economy and employment. Т., 2017. Page 163.
11. Nagano Hitoshi. Labor economy and employment. Т., 2017. Page 163.
12. Стрельцов Д. В. Япония: политическая модернизация эпохи Хэйсэй. М., 2013 г. С. 233
13. Лебедева И. П. Политика консерваторов в сфере социального обеспечения // Япония: консервативный поворот. М., 2015 г. С.141
14. Heisei 30 nempan shyoshika shyakai hakushyo (White paper on the ageing society 2018). Т., 2018. p. 25
15. Japan Statistical yearbook 2011, 2015, 2018. Statistics Bureau. www.stat.go.jp
16. Маркарян С. Б. Традиционное и новое в японской семье // Японское общество: изменяющееся и неизменное. М., 2014 г. С. 218.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 2

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi 336/3-
sonli qarori bilan ro'yxatdan
o'tkazilgan.